

KRZYSZTOF PETRUS*

ZABYTKI KARTOGRAFII Z DRUGIEJ POŁOWY XVII
I POCZĄTKU XVIII STULECIA JAKO ŹRÓDŁA
DO BADAŃ PRZEMIAN PRZESTRZENNYCH
ZACHODNICH PRZEDMIEŚĆ KRAKOWATHE CARTOGRAPHICAL RELICS FROM THE SECOND
HALF OF THE 17TH AND THE BEGINNING
OF THE 18TH CENTURY AS A SOURCE MATERIALS
FOR THE SPATIAL DEVELOPMENT STUDIES
OF THE WESTERN SUBURBS OF CRACOW

Streszczenie

W artykule przedstawione zostały trzy plany pochodzące z 1655, 1657 i 1702 roku wraz z oceną ich przydatności jako materiałów źródłowych dla badań restytucji zabudowy zachodnich przedmieść Krakowa po najeździe szwedzkim w latach 1655–1657. Badania te są niezwykle istotne z punktu widzenia historii krakowskiej urbanistyki – wprawdzie po zniszczeniu przez Szwedów tylko niewielka część dawnych jurydyk została odbudowana, ich restytucja wyznaczyła jednak kierunek i stworzyła ramy dla budowy późniejszych ekskluzywnych dzielnic śródmiejskich, powstałych w drugiej połowie XIX wieku.

Słowa kluczowe: mapy, kartografia, urbanistyka i rozwój przestrzenny, przedmieścia, Kraków, Kleparz, Garbary, Smoleńsk

Abstract

The paper presents three plans of Cracow from 1655, 1657 and 1702, together with an assessment of their suitability as a source materials for the studies of western suburbs restitution after the Swedish invasion in the years 1655–1657. This research is in fact highly relevant to the history of urban development in Cracow: although after the Swedish invasion only a small part of the suburbs was rebuilt, on the basis of those structures, in subsequent years, the exclusive tenement houses district was formed in the second half of the nineteenth century.

Keywords: maps, cartography, urban systems, architectural and urban development, suburbs, Cracow, Kleparz, Garbary (Tanner's Suburb), Smoleńsk

* Mgr inż. arch. Krzysztof Petrus, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Początek drugiej połowy XVII wieku to dramatyczny okres w dziejach krakowskiego zespołu miejskiego. Zniszczenia związane z oblężeniem, a następnie okupacją szwedzką i siedmiogrodzką w latach 1655–1657, dotknęły zarówno samego Krakowa, jak i otaczających go terenów. W szczególny sposób ucierpiała zabudowa Kleparza i Kazimierza, nie oszczędzono również znajdujących się na zachód od miejskich murów jurydyk: Podzamcze¹, Smoleńsk², Retoryka³, Biskupie⁴, osad: Czarna Wieś⁵, Rybitwy⁶ i Kawior⁷ oraz największej, stanowiącej zaplecze rzemieślniczo-produkcyjne Krakowa, miejskiej jurydyki Garbary⁸. Stojące u szczytu swej świetności suburbia, niekiedy o rodowodzie sięgającym czasów przedlokacyjnych⁹, zostały zrównane z ziemią: jesienią 1655 roku, na wieść o zbliżającej się ofensywie, spalono Garbary i Biskupie (wraz z całym Kleparzem)¹⁰, niecały rok później, na rozkaz gubernatora Pawła Wirtza, zlikwidowano w ten sam sposób m.in. Smoleńsk, Czarną Wieś, Krowodrzę i Łobzów¹¹. Niszczono nie tylko zabudowę mieszkalną i produkcyjną, ale również obiekty sakralne czy infrastrukturę drogową. Straty były ogromne: „Rejestr gospód w Krakowie” (budynków mogących służyć jako kwatery dla gości przybywających na sejm koronacyjny Władysława IV Wazy) wymienia w 1632 roku 205 obiektów na Garbarach, 5 na Rybitwach, 34 na Kawiorach, 236 na Czarnej Wsi, a w spalonej tuż przed spisem jurydyce Biskupie około 30 domów i 2 dwory¹². Po wycofaniu się Szwedów 30 sierpnia 1657 na Garbarach nie pozostał ani jeden budynek.

¹ E. Supranowicz, *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995, 125-126; S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926, 208.

² J. Wojnasówna, *Jurydyka Smoleńsk*, [w:] *Studia nad przedmieściami Krakowa*, „Biblioteka Krakowska” nr 94, Kraków 1938, 175-199; E. Supranowicz, *op. cit.*, 154; S. Tomkowicz, *op. cit.*, 168

³ E. Supranowicz, *op. cit.*, 136-137; S. Tomkowicz, *op. cit.*, 170.

⁴ F. Sikora, *Biskupie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1, Wrocław–Gdańsk 1980, 125-126; E. Supranowicz, *op. cit.*, 26; S. Tomkowicz, *op. cit.*, 178-180

⁵ Z. Leszczyńska-Skrętowa, *Czarna Wieś*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Łódź 1985, 439-441; E. Supranowicz, *op. cit.*, 39; S. Tomkowicz, *op. cit.*, 174-175.

⁶ J. Laberschek, *Rozwój przestrzenny krakowskiego zespołu osadniczego extra muros XIII–XVIII w.*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, 315, 322, 337; E. Supranowicz, *op. cit.*, 140-141.

⁷ E. Supranowicz, *op. cit.*, 72; S. Tomkowicz, *op. cit.*, 182-185.

⁸ Zarys rozwoju przestrzennego jurydyki Garbary do 1655 roku, wraz z literaturą przedmiotu, autor przedstawił w artykułach *Największe przedmieście Krakowa. Zarys rozwoju przestrzennego Garbar, część I i II*, Czasopismo Techniczne 5-A/2011, 139-163.

⁹ K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, 233, patrz również A. Wałowy, *Badania przy ul. Krupniczej 26 w Krakowie*, „Materiały archeologiczne”, t. XXIII, r. 1986, 95.

¹⁰ J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Kraków w wiekach XVI–XVIII, Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków 1984, 366-368; tam również plastyczny opis pożaru przedmieścia zaczerpnięty z dzieła M. Grodzieńskiego, *Ogród fijołkowy karmeliński*, Kraków 1672.

¹¹ *Ibidem*, 384.

¹² K. Follprecht, *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, Kraków 2005, 89-103.

Klasztory oo. Karmelitów i oo. Reformatów¹³ oraz kościół św. Piotra przy ówczesnej ulicy Półwsie (obecna Łobzowska) leżały w gruzach, drogi były zdewastowane, młynówki zasypane. Z zabudowy zachodnich terenów podmiejskich pozostały prawdopodobnie jedynie dwa domki na Podzamczu i kilka drugorzędnych obiektów jurydyki Biskupie¹⁴. W niestabilnych politycznie warunkach nieliczni ocaleni mieszkańcy nie podjęli trudu odbudowy swych siedzib i warsztatów pracy. Po blisko trzech wiekach *prosperity* przedmieścia powróciły do znanego z wczesnego średniowiecza schematu: znacząco zmniejszyła się gęstość zabudowy, zredukowano układ drogowy i sieć wodną, ponownie zakładano natomiast sady, ogrody i pola uprawne. I wprawdzie ta mało dynamiczna restytucja nie przywróciła już pierwotnego układu urbanistycznego tej części Krakowa, była jednak niezwykle istotna dla jej późniejszego rozwoju – wyznaczyła kierunek i stworzyła ramy dla XIX-wiecznego ukształtowania ekskluzywnych dzielnic śródmiejskich, m.in. Nowego Świata i Piasku. Zaskakującym wydaje się zatem fakt, iż rozwój przestrzenny zachodnich przedmieść Krakowa po 1655 roku stanowi obecnie białą kartę w historii urbanistyki. Istotna ta luka wymaga niewątpliwie uzupełnienia, a w badaniach przemian przestrzennych podkrakowskich jurydyk jedno z ważniejszych źródeł archiwalnych stanowią zachowane materiały kartograficzne pochodzące z drugiej połowy XVII i początku XVIII stulecia. Ze względu na małą dokładność kartometryczną i znaczne zniekształcenia spowodowane zastosowaną metodą pomiaru nie wnoszą one wprawdzie istotnych informacji geodezyjnych, są jednak cenne jako źródło dla analiz sieci drogowej, stosunków wodnych, linii fortyfikacji, rozplanowania bloków zabudowy czy użytków rolnych.

Pierwszym ze znanych planów obejmujących tereny przyległe do murów miejskich Krakowa jest znany sztych z dzieła Samuela Puffendorfa *De rebus a Carolo Gustavo... gestis*¹⁵, zatytułowany *Cracovia Sedes Regia. Obsessa et a Serenissimo Sve[c]o[r]um Gothorum Rege Carolo Gustavo Deditioe Capta d. 8 Octob. 1655*¹⁶ (il. 1). Autor, Eryk Dahlberg, przedstawił na nim plan oblężenia Krakowa w 1655 roku wraz z lokalizacją fortyfikacji ziemnych i rozmieszczeniem nacierających na miasto formacji wojskowych. Zachodnie przedmieścia Krakowa (il. 2) zostały tam ujęte w formie mocno uproszczonej, bez uwzględnienia zabudowy: zaznaczono jedynie najważniejsze drogi, przebieg cieków wodnych oraz dwa obiekty sakralne. Na mapie możemy zatem odnaleźć ówczesne ulice Szeroką i Czarną (obecna Karmelicka), Półwsie (późniejsza ulica Św. Piotra, obecna Łobzowska), Biskupią (obecna Krowoderska), prostopadłe do nich trakty w okolicy dzisiejszej ul. Grabowskiego i al. Słowackiego, drogę wzdłuż murów miejskich, stawy na Żabikruku (pod murami u wylotu ul. Wiślniej) oraz klasztor oo. Karmelitów i wspomniany na wstępie klasztor oo. Reformatów.

¹³ Pierwszy w Krakowie klasztor oo. Reformatów znajdował się za murami miejskimi, u wylotu obecnej ul. Kapucyńskiej; zabudowania klasztorne wznoszono od 1628 roku, kościół ukończono w 1644 roku – patrz J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *op. cit.*, 281-282.

¹⁴ L. Sikora, *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie, 1655–1657*, „Biblioteka Krakowska” nr 39, Kraków 1908, 109.

¹⁵ S. Puffendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae Rege gestis commentarium libri septem, elegantissimis tabulis deneis exornati cum triplice indice*, libri VII, Norymberga 1696.

¹⁶ W zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. Zb. kart. II-4 (dawna sygn. II-2).

II. 1. Plan oblężenia Krakowa Eryka Dahlberga, 1655
(Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. Zb. kart. II-4)

III. 1. Plan of the siege of Cracow by Eryk Dahlberg, 1655
(The State Archive in Cracow,
ref. nr Zb. kart. II-4)

II. 2. Zachodnie przedmieścia Krakowa na planie z 1655 roku

III. 2. The western suburbs of Cracow on the plan from 1655

Większość powyższych informacji ma znaczenie drugorzędne, niezwykle cenna dla badań historycznej struktury urbanistycznej jest natomiast pokazana na sztychu sieć wodna zachodniego przedmieścia – bieg Młynówki Królewskiej przed jej zdevastowaniem w czasie szwedzkiej inwazji¹⁷. Koryto tej rzeczki, prowadzone od

¹⁷ Młynówka powstała na mocy przywileju Leszka Czarnego z 1286 roku – szerzej na ten temat pisze B. Krasnowolski, *Młynówka Królewska – geneza i przekształcenia*, „Rocznik Krakowski”, t. LXIX, 2003, 25-33.

ujęcia w Mydlnikach wzdłuż drogi do Nowej Wsi (ówczesnej ulicy Półwsie), rozdzielało się pod murami miejskimi na trzy odnogi: lewa opływała miasto od północy i wschodu wpadając do Starej Wisły na Stradomiu, pierwsza z prawych odnog przepląwała przez teren Garbar (wzdłuż obecnej ul. Garbarskiej), znajdując ujście w pierwotnym korycie Rudawy, druga natomiast opływała miasto wzdłuż murów od strony zachodniej, napełniając równoległą do niej fosę i zasilając wodociąg miejski (rurmus). Do tej pory nie ma pewności co do miejsca rozdzielenia koryt: najczęściej badacze, prawdopodobnie na podstawie śladów na Planie Kołtatajowskim¹⁸, wskazują wcześniejsze oddzielenie „garbarskiego” koryta tuż za Młynem Górnym¹⁹, a w dalszym biegu podział pozostałego ciek na dwa ramiona opływające miasto²⁰; istnieją również rekonstrukcje sugerujące podział ciek na trzy koryta w jednym punkcie, w okolicy skrzyżowania obecnych ulic Dunajewskiego, Garbarskiej, Łobzowskiej, Asnyka i Basztowej²¹. Niezależnie od przyjętego schematu badacze zgodnie przyjmują odpływ „garbarskiej” odnogi tuż za młynem, a więc w układzie jaki możemy jeszcze odnaleźć na mapach z lat 20-tych i 30-tych XX wieku. Tymczasem na szwedzkim planie prawe koryta młynówki mają nieco inny przebieg, a największa różnica dotyczy właśnie biegu koryta „garbarskiego”. Na mapie Dahlberga oddziela się ono bowiem od zewnętrznego, biegnącego wzdłuż miejskich murów ciek (między obecnymi wylotami ulic Szewskiej i Szczepańskiej), a więc zdecydowanie dalej niż pokazują to XX-wieczne rekonstrukcje. Do omówionej kwestii należy podchodzić oczywiście z dużą ostrożnością, o zagospodarowaniu tego fragmentu garbarskiego przedmieścia w latach poprzedzających szwedzką inwazję wiadomo bowiem niewiele: tak zwany Tasenberg (obszar między murami miejskimi a ówczesną ulicą Szeroką, obecnie Karmelicką i Pańską, obecnie Garbarską) pozostawał przez długi czas niezabudowany, nie został do tej pory również precyzyjnie określony kształt znajdującego się na nim wzgórze, które z pewnością determinowało przebieg koryta młynówki²². Wskazana różnica może wynikać również z niedokładności pomiaru, braku osnowy geodezyjnej czy wreszcie błędu lub fantazji rytownika, niemniej informacje źródłowe nie wykluczają możliwości istnienia przedstawionego na mapie układu hydrologicznego. Niewątpliwie problem ten jest intrygujący i wydaje się wart podjęcia dalszych badań.

W niecałe dwa lata po sporządzeniu planu Dahlberga wykonano kolejny, zatytułowany *Delin[eatio] Obsidionis Cracoviae a Polonis et Austriacis Formatae ac con-*

¹⁸ *Planta Miasta Krakowa z przedmieściami Roku MDCCLXXXV zrobiona*, oryginał w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa, sygn. 2104/VIII; publikowany w pracy M. Odlanickiego-Poczobutta, Z. Traczewskiej-Białek, *Plan Kołtatajowski źródłem informacji o Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. XLVIII, Kraków 1977, 9-18.

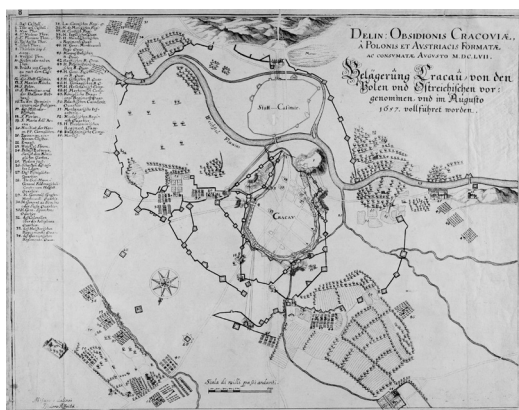
¹⁹ Obiekt ten znajdował się na miejscu obecnej posesji przy ul. Łobzowskiej 3.

²⁰ K. Bąkowski, *Dawne kierunki rzek pod Krakowem*, „Rocznik Krakowski”, t. V, Kraków 1902, 145, 149, 158; *Kraków. Studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Dąbrowskiego, Kraków 1957, plan III, XI, XIII, XIV; J. Laberschek, *op. cit.*, część ilustracyjna, il. 1; K. Pieradzka, *Garbary, przedmieście Krakowa (1363-1587)*, Kraków 1931, mapy po 144.

²¹ B. Krasnowolski, *op. cit.*, s. 27; J. Wyrozumski, *Kraków do schyłku wieków średnich, Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków 1992, 15.

²² K. Pieradzka, *op. cit.*, s. 34-36; także J. Wiśniewski, *Garbary*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław-Łódź 1986, 695.

*sumatae Augusto MDCLVII*²³ (il. 3). Jego powstanie związane było z oblężeniem zajmowanego przez Szwedów i Siedmiogrodzian Krakowa przez wojska polsko-austriackie latem 1657 roku, a autorem był Izydor Affeità, włoski architekt i inżynier wojskowy. Podobnie jak na wcześniejszej mapie, tu również tereny na zachód od murów miejskich przedstawiono w mocno niedopowiedzianej formie, choć niektóre partie dopracowano i podano nieco bardziej szczegółowo (il. 4). W analogiczny jak w 1655 roku sposób naszkicowano przedmiejską sieć wodną (z omówionymi już różnicami względem opracowań późniejszych), zredukowano natomiast do minimum rysunek dróg. Na fragmentach planu pokazano schematyczny podział gruntów uprawnych z obsadzonymi drzewami miedzami, oznaczono także kilka znaczących obiektów pozostających wówczas w całkowitej ruinie. Wprawdzie największe zniekształcenia pojawiają się w okolicy południowo-zachodnich przedmieść, między murami miejskimi a klasztorem zwierzynieckim możemy domyślić się przedstawienia jurydyk Podzamcze, Retoryka i Smoleńsk z cmentarzem i odbudowanym jeszcze w 1655 roku kościołem Bożego Miłosierdzia²⁴. Na terenie Garbar autor zaznaczył ruiny klasztoru oo. Karmelitów i kościoła św. Piotra, przyległy do niego cmentarz, a dalej na północ pozostałości najprawdopodobniej kościoła św. Walentego (w rozwidleniu ul. Długiej i Pędzichów)²⁵.

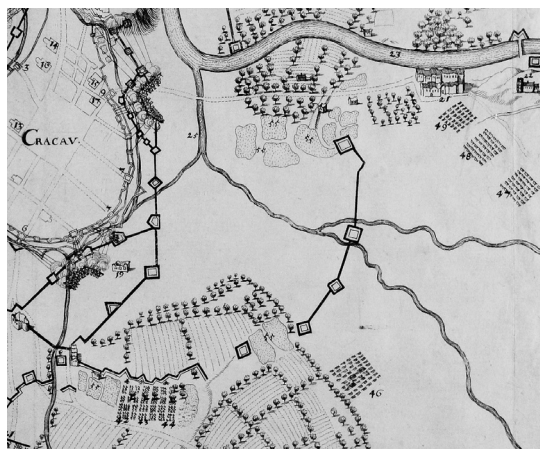
Il. 3. Plan oblężenia Krakowa Izydora Affeity, 1657 (Archiwum Państwowe w Krakowie, sygn. Zb. kart. II-6)

Ill. 3. Plan of the siege of Cracow by Izydor Affeità, 1657 (The State Archive in Cracow, ref. nr Zb. kart. II-6)

²³ W zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. Zb. kart. II-6 (dawna sygn. II-3); poszczególne kopie mapy wykazują znaczne różnice w rysunku zagospodarowania przedmieść i linii fortyfikacji – patrz m.in. plan w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, sygn. 3/VIIIa.

²⁴ J. *Wojnasówna*, op. cit., 188-189.

²⁵ Kościół nieistniejący obecnie, patrz m.in.: Z. Beiersdorf, *Kleparz* [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, 427-454; I. Kęder, W. Kęder, *Kościół nieistniejący*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Warszawa–Kraków 2000, 450-451; M. Rożek, *Nieistniejące kościoły Krakowa*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej”, R. 33, 1983, 95-120.

II. 4. Zachodnie przedmieścia Krakowa na planie z 1657 roku

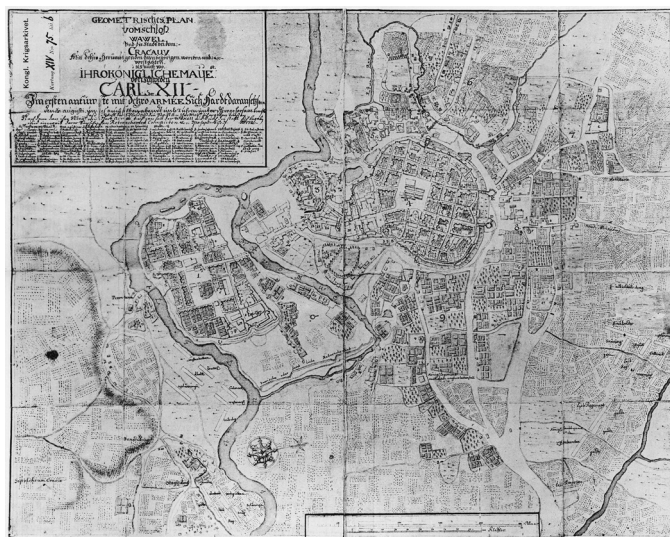
III. 4. The western suburbs of Cracow on the plan from 1657

Najbardziej istotnym elementem mapy z 1657 roku jest bez wątpienia przedstawiony na niej układ fortyfikacji oblężniczych wraz z rozmieszczeniem wojsk, pozycji ogniowych i kierunków ostrzału. Pokazano tam umocnienia typu polowego, składające się z szańców o kształtach trój-, cztero- i pięciokątnych, połączonych ze sobą prostymi odcinkami wałów ziemnych i rowów oblężniczych (aprosy), uzupełnione pojedynczymi redutami. Otaczały miasto w dwóch, trzech, a gdzieś tam nawet w czterech liniach, ich system był bowiem rozbudowywany w miarę zbliżania się wojsk sojuszniczych do murów miejskich. Według planu najbardziej oddalona linia umocnień od strony zachodniej, będąca poza zasięgiem szwedzkich dział, znajdowała się za obecną aleją Mickiewicza (na odcinku między ulicami Piłsudskiego i Czarnowiejską), a w jej skład wchodziły cztery szańce oraz pojedyncza reduta w okolicy dzisiejszej ulicy Lea i Placu Inwalidów. Bliższy miastu pas zachodnich umocnień zaczynał się na wzgórzu wawelskim i był prowadzony prostym odcinkiem do okolic Bramy Wiślniej. Od tego miejsca, do wylotu ul. św. Anny, linia szańców była podwójna i prowadzona łukiem przybliżającym ją do miejskich murów – stąd według mapy prowadzono jeden z głównych ostrzałów miasta. Kolejny prosty odcinek umocnień biegł od wylotu ul. św. Anny w pobliżu klasztoru oo. Karmelitów, przecinając „grabarską” odnogę młynówki. Od pięciokątnego szańca na Tasembergu, w okolicy baszty Czerwonych Garbarzy, aż do ul. Długiej umocnienia były ponownie zdwojone: bliższy murom miejskim odcinek prowadził wzdłuż młynówki (równoległe do dzisiejszej ul. Dunajewskiego i Basztowej), dalsza ich linia omijała od północnego zachodu ruiny klasztoru oo. Karmelitów i przecinając trakt łobzowski w okolicy Młyna Górnego biegła w stronę wspomnianego kościoła św. Walentego. Na terenie Garbar, za cmentarzem przy kościele Św. Piotra, zaznaczony został również jeden z obozów wojskowych, otoczony od strony miasta ochronnym wałem ziemnym.

Warto zwrócić w tym miejscu uwagę, iż plan Izzydora Affeity, pozornie mało szczegółowy, obfituje jednak w interesujące detale. Jednym z nich jest wykonany cienką linią rysunek niespotykanych już na późniejszych mapach umocnień miasta w for-

mie zewnętrznej kurtyny z redanami o czołach stykających się pod kątem od 60 do ok. 100 stopni. Od strony zachodniej redany te, według mapy, zlokalizowane były przed bramą Szewską i na przedpolu baszt: Garncarzy, Paśników, Ceklarzy (przed beluardem z 1655 roku) oraz między dwoma basztami Szewskimi. Wiadomo, że fortyfikacje Krakowa w czasie szwedzkiej okupacji były kilkakrotnie rozbudowywane, możliwe więc że pokazane na mapie redany powstały w czasie jednej z takich właśnie modyfikacji. Zastanawiający jest również fragment mapy z zaznaczonym cmentarzem w pobliżu dzisiejszej ulicy Czarnowiejskiej – nie można wykluczyć że autor odnotował w ten sposób pozostałości dawnego kirkutu żydowskiego na Kawiorach, wzmiankowanego jeszcze pod koniec XVI wieku²⁶.

Trzeci, niezwykle istotny dla badań restytucji zachodnich jurydyk po najeździe szwedzkim plan, to pochodzący z 1702 roku *Geometrisches Plan vom Schloss Wawel und die Stadt bei dem Cracauv...*²⁷ (il. 5). Jego autorem był prawdopodobnie szkocki inżynier Magnus Stuart, a powstanie związane jest z przybyciem Karola XII do Krakowa 12 sierpnia 1702 roku i kolejną szwedzką okupacją miasta. Także i ten plan nie jest wolny od uproszczeń i zniekształceń, nie ma też pewności co do zastosowanej metody pomiaru, jednak jako pierwszy ukazuje on zabudowę zachodnich przedmieść w formie względnie dokładnej i precyzyjnej.

II. 5. Szwedzki plan Krakowa, 1702 (reprodukowany w: A. Czołowski, *Zabytki Krakowskie w Szwecyi*, „Rocznik Krakowski” t. V, 1902)

III. 5. The Swedish plan of Cracow, 1702 (reproduction in: A. Czołowski, *Zabytki Krakowskie w Szwecyi*, „Rocznik Krakowski” vol. V, 1902)

²⁶ J. Wiśniewski, *op. cit.*, 694.

²⁷ Oryginał w zbiorach Krigsarkivet w Sztokholmie, sygn. XII/75b; kopia w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. Zb. kart. I-2; reprodukowany m.in. [w:] A. Czołowski, *Zabytki Krakowskie w Szwecyi*, „Rocznik Krakowski” t. V, 1902, wkładka części ilustracyjnej.

Przyglądając się przedstawionym na planie terenom podmiejskim, od strony południowo-zachodniej (il. 6), można dostrzec siatkę dróg obiegających Groble oraz pokrywających się z obecnymi ulicami Podzamcze, Powiśle, Zwierzyniecką (trakt w kierunku Śląska), Smoleńsk, Piłsudskiego i Jabłonowskich. Jak wynika z mapy obszar ten, o znacznym zniekształceniu występującym między dwiema z ostatnio wymienionych arterii, wypełniony był chaotycznie rozmieszczonymi zabudowaniami (wśród których można rozpoznać kościół Bożego Miłosierdzia); jedynie po południowej stronie dzisiejszej ulicy Piłsudskiego domy stanowiły zwartą pierzeję. Na odcinku od wzgórza zamkowego do obecnego wylotu ulicy Jagiellońskiej domy oddzielały od murów miejskich stawy i bagna Żabikruka. W dalszej, garbarskiej części suburbium zabudowa rozpraszała się, ustępując miejsca ogrodom, sadom i polom uprawnym. Tereny te przecinała Młynówka Królewska, której przedstawione na mapie koryto w niewielkim stopniu odbiega już od znanego z początku XX wieku. Warto zwrócić tu jednak uwagę na nieodnotowane w późniejszych opracowaniach sporych rozmiarów rozlewisko tuż przed Młynem Górnym (sięgające obecnej ul. Biskupiej i zajmujące znaczną część kwartału między dzisiejszymi ulicami Basztową, Asnyka, Biskupią i Fenna), a także na staw pod miejskimi murami, w pobliżu szwedzkiego beluardu przy klasztorze Reformatów. Przedstawiona na planie siatka dróg między obecnymi ulicami Piłsudskiego i Karmelicką również w znacznym stopniu przypomina dzisiejszy jej układ, można rozpoznać obecne ulice Loretańską, Garncarską, Kapucyńską, Studencką (na odcinku od Loretańskiej do Garncarskiej), Krupniczą, Dolnych Młynów (prowadzącą do Czarnej Wsi), Rajską oraz dwa trakty o zatartym w późniejszych latach przebiegu: wąską dróżkę, równoległą do dzisiejszej ul. Krupniczej (biegnącą od Bramy Szewskiej do ul. Loretańskiej) oraz drugą, na tyłach klasztoru oo. Kapucynów, prowadzącą z folwarku klasztornego w kierunku Rudawy. Większe skupiska zabudowy, według mapy, znajdowały się w okolicy klasztoru oo. Kapucynów (w północnej pierzei obecnej ul. Studenckiej) i Dolnych Młynów (posiadających na mapie oznaczenie „młin crolefski”), wzdłuż młynówki przy obecnej ulicy Krupniczej, na Czarnej Wsi, w pobliżu murów miejskich (na odcinku od wylotu ul. Św. Anny do Bramy Szewskiej) oraz w południowej pierzei początkowego odcinka ówczesnej ul. Szerokiej (obecnej Karmelickiej). Dalej na północ zabudowa występowała już tylko sporadycznie – jedyne jej skupiska odnaleźć można w pobliżu Młyna Górnego oraz na północnym brzegu młynówki w okolicy dzisiejszej ulicy Siemiradzkiego; nieliczne zagrody pojawiały się też w dalszym biegu dawnej ulicy Szerokiej i Czarnej (odcinek obecnej ul. Karmelickiej za klasztorem oo. Karmelitów).

Północno-zachodnie tereny były zdecydowanie słabiej zurbanizowane, choć właśnie tutaj znajdowały się klasztor i folwark oo. Karmelitów, kościół św. Piotra (nieprawidłowo umiejscowiony na mapie), kościół i klasztor Sióstr Wizytek na Biskupim oraz kościół Świętego Krzyża²⁸. Gorzej rozwinięta była również sieć dróg – oprócz wspomnianych ulic Szerokiej i Czarnej oraz traktów w miejscu późniejszych ulic Łobzowskiej, Krowoderskiej i Biskupiej, na planie odnaleźć można tylko drogę pokrywającą się z dzisiejszą ulicą Garbarską. Całkowicie niezagospodarowany (poza jednym ogrodem tuż przy Bramie Szewskiej) pozostawał również obszar dawnego Tasembergu. Podobny stan zagospodarowania utrzymywał się przez kolejne dzie-

²⁸ Nieistniejący obecnie kościół przy ulicy Słowiańskiej – patrz przypis 25.

sięciolecia – potwierdza to m.in. plan saski z lat 1733/1734²⁹. Z analizy szwedzkiego planu można wysnuć zatem wnioski, iż w drugiej połowie XVII wieku, prócz obiektów sakralnych, w pierwszej kolejności podźwignięto z wojennych zniszczeń zabudowę jurydyk Podzamcze, Smoleńsk i Retoryka, a w niegdyś prężnie funkcjonującej garbarskiej części suburbium zabudowę były w stanie skoncentrować jedynie klasztory i nieliczne odbudowane obiekty produkcyjne.

II. 6. Zachodnie przedmieścia Krakowa na planie z 1702 roku

III. 6. The western suburbs of Cracow on the plan from 1702

Jak zaznaczono na wstępie, trzy omówione plany należy bez wątpienia uznać za podstawowe i najważniejsze źródła kartograficzne dla badań historii rozwoju przestrzennego krakowskich przedmieść – mimo mocno uproszczonej i nieprecyzyjnej formy dostarczają one niezwykle cennych informacji na temat topografii, hydrologii, fortyfikacji czy ukształtowania zespołów zabudowy w okresie ich restytucji po klęsce najazdu szwedzkiego. Wartość tego przekazu jest niezwykła, choć oczywiście nie są to jedyne opracowania kartograficzne Krakowa wykonane owym czasie: na przełomie stuleci powstał jeszcze plan zespołu miejskiego zatytułowany *Locatio civitatis Cracoviensis per Serenissimum olim Boleslaum Pudicum Ducem Cracoviae et Sandomiriae...*³⁰, z początku XVIII wieku pochodzi również ciekawa, odnaleziona w zbiorach Ambrożego Grabowskiego mapa fragmentu jurydyki Garbary³¹. Opracowania te nie wniosły jednak istotnych informacji do przedmiotowych badań, kolejne zaś mapy,

²⁹ *Plan von Crackau*, oryginał przechowywany w Dreźnie uległ zniszczeniu w 1945 roku, w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie znajduje się jego kopia, sygn. Zb. kart. II-91 (dawna sygn. IIa/3).

³⁰ Około 1700 r., oryginał i późniejsza, XIX wieczna kopia w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. Zb. kart. III-1 i III-2.

³¹ *Ułamek mapy z okolic Krakowa, gdyż jest bieg Rudawy na niej oznaczony*, w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie, sygn. Zb. kart. II-90 (dawna sygn. IIa/2); patrz też J. Stoksik, *Znane i nieznanne plany Krakowa z XVII i XVIII w. w wykonaniu geodetów Akademii Krakowskiej*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2005, 91-108.

jak choćby znany z licznych kopii plan Kromera³² czy wspomniany już, niezmiernie precyzyjny i wykonany z ogromną dbałością o szczegóły plan Kołłątajowski, dzieli od szwedzkiej inwazji okres przeszło stu lat – co za tym idzie pokazują one zachodnie przedmięcia w formie w znacznym już stopniu ukształtowanej i utrwalonej.

Literatura

- [1] *Atlas historyczny miast polskich*, praca zbiorowa pod red. R. Czaji, t. V, Małopolska, z. 1, Kraków 2007.
- [2] *Atlas miasta Krakowa*, praca zbiorowa pod red. K. Trafasa, Warszawa 1988.
- [3] Bąkowski K., *Dawne kierunki rzek pod Krakowem*, „Rocznik Krakowski”, t. V, Kraków 1902.
- [4] Beiersdorf Z., *Kleparz [w:] Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, 427-454.
- [5] Bieniarzówna J., Małecki J.M., *Kraków w wiekach XVI-XVIII, Dzieje Krakowa*, t. 2, Kraków 1984.
- [6] Czołowski A., *Zabytki Krakowskie w Szwecji*, „Rocznik Krakowski” t. V, 1902.
- [7] Follprecht K., *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649*, Kraków 2005.
- [8] Heyduk B., *Dahlbergh w Polsce. Dziennik i ryciny szwedzkie z dziejów Potopu 1656 – 1657*, Wrocław 1971.
- [9] *Katalog dawnych map wielkoskalowych Krakowa XVI-XIX wieku*, praca zbiorowa pod redakcją M. Odlanickiego-Poczobuta, Warszawa–Kraków 1981.
- [10] Kolak W., *Jurydyki Krakowskie*, „Archeion”, t. XXXVIII, 1962, 219-40.
- [11] Krasnowolski B., *Młynówka Królewska – geneza i przekształcenia*, „Rocznik Krakowski”, t. LXIX, Kraków 2003, 25-32.
- [12] Laberschek J., *Rozwój przestrzenny krakowskiego zespołu osadniczego extra muros XIII–XVIII w. [w:] Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pr. zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, 297-354.
- [13] Leszczyńska-Skrętowa Z., *Czarna Ulica*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Łódź 1985, 438-439.
- [14] Leszczyńska-Skrętowa Z., *Czarna Wieś*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 3, Wrocław–Łódź 1985, 439-441.
- [15] Odlanicki-Poczobutt M., Traczewska-Białek Z., *Plan Kołłątajowski źródłem informacji o Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, t. XLVIII, Kraków 1977.

³² *Wymiar geometryczny miasta Krakowa z przyległościami dopełniony w roku 1783 przez Józefa Kromera Geometrę Przysięgłego...* – w zbiorach Archiwum Państwowego w Krakowie znajduje się kopia wykonana w 1792 roku przez J. Czecha (oryginał zaginął), sygn. Zb. kart. II-18 (dawna sygn. II-7c).

- [16] Petrus K., *Największe przedmieście Krakowa. Zarys rozwoju przestrzennego Garbar, część I i II*, „Czasopismo Techniczne”, zeszyt „Architektura” 5-A/2011, 139-163.
- [17] Pieradzka K., *Garbary, przedmieście Krakowa (1363–1587)*, Kraków 1931.
- [18] Rączka J.W., *Młyny królewskie w krajobrazie Krakowa*, cz. 1, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. XII, r. 1978, 19-29.
- [19] Rączka J.W., *Młyny królewskie w krajobrazie Krakowa*, cz. 2, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, t. XIII, r. 1979, 7-16.
- [20] Sikora F., *Biskupie*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 1, Wrocław–Gdańsk 1980, s. 125-126.
- [21] Sikora L., *Szwedzi i Siedmiogrodzianie w Krakowie, 1655–1657*, „Biblioteka Krakowska” nr 39, Kraków 1908.
- [22] Stoksik J., *Znane i nieznane plany Krakowa z XVII i XVIII w. w wykonaniu geodetów Akademii Krakowskiej*, „Krakowski Rocznik Archiwalny”, t. 11, 2005, 91-108.
- [23] Supranowicz E., *Nazwy ulic Krakowa*, Kraków 1995.
- [24] Tobiasz M., *Jak powstały przedmieścia Krakowa?*, Warszawa–Kraków 1972
- [25] Tobiasz M., *Fortyfikacje dawnego Krakowa*, Kraków 1973.
- [26] Tomkowicz S., *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, Kraków 1926.
- [27] Wiśniewski J., *Garbary* [w:] *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. 1, z. 4, Wrocław–Łódź 1986, 693-706.
- [28] Wojnasówna J., *Jurydyka Smoleńsk* [w:] *Studia nad przedmieściami Krakowa*, „Biblioteka Krakowska” nr 94, Kraków 1938, 175-199.
- [29] Wyrozumski J., *Kraków do schyłku wieków średnich*, *Dzieje Krakowa*, t. 1, Kraków 1992.